

دنیانگاری و راهکارهای پیشگیری از آن از دیدگاه امام علی علیه السلام

حجت الاسلام والمسلمین عیسی عیسی زاده*

اشاره

هر انسان و جامعه‌ای زمانی می‌تواند به قرب الهی و پله‌های ترقی و تعالی انسانی صعود کند که از پیامدهای دنیانگاری در امان باشد و با کاربست راهکارهای پیشگیری از دنیانگاری خویش را از گزند آن بیمه کند. یکی از مهم‌ترین راه‌های شناخت پیامد دنیانگاری و راهکارهای پیشگیری از آن، عمل کردن به توصیه‌های امیر مؤمنان علی علیه السلام است که با پرهیز از دنیانگاری مسیر رسیدن به بالاترین پله‌های معنویت را طی نموده است و آفت‌های آن را به بهترین شکل از سر راه خود برداشته است. در نوشتار پیش‌رو تلاش شده است با بهره‌جویی از آیات الهی و سخنان و سیره امیر مؤمنان علی علیه السلام، عواقب و پیامدهای دنیانگاری و راهکارهای پیشگیری از آن بررسی می‌شود.

نقش دنیانگاری در انحراف جوامع اسلامی

یکی از آفت‌هایی که جوامع اسلامی را از صدر اسلامی اسلام تاکنون تهدید جدی کرده است، دنیادوستی و دنیانگاری است. در قرآن بسیار به فریبندگی این بیماری هشدار داده شده است و این خصلت از سوی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم، ریشه تمام انحراف‌ها و خطاهای بشر معرفی شده است: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ»^۱؛ همچنین در کلام امیر مؤمنان علی علیه السلام نیز این پدیده خطرناک از بزرگ‌ترین خطاها دانسته شده است: «أَعْظَمُ الْخَطَايَا حُبُّ الدُّنْيَا»^۲ و عواقب سوء آن بارها از سوی آن حضرت در خطبه‌ها و نامه‌هایش یادآوری شده است. با بررسی عوامل انحراف و سقوط جوامع اسلامی نیز می‌توان به این نتیجه دست یافت که مهم‌ترین عامل آن دنیانگاری بوده است.

* عضو هیئت علمی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۳۱۵.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم، ج ۲، ص ۳۹۸.

مفهوم‌شناسی دنیا

لغت‌شناسان لفظ دنیا را از ریشه «دُنُو» گرفته‌اند و برای آن چند معنا ذکر کرده‌اند؛ از جمله نزدیکی،^۱ نزدیکی به زمان حال،^۲ جهانی که در آن هستیم، عالم حاضر در مقابل آخرت؛^۳ اما عده‌ای دیگر دنیا را از ریشه دنائت گرفته‌اند و آن را به معنای پست‌تر^۴ در مقابل بهتر^۵ دانسته‌اند و دنیا یعنی چیزی که انسان را از خدا باز می‌دارد.^۶

از امیرمؤمنان علی علیه السلام پرسیده شد چرا دنیا را دنیا نامیده‌اند؟ حضرت فرمود: «دنیا، دنیا نامیده شده است؛ چون به هر چیزی بسیار نزدیک است».^۷

از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره علت نام‌گذاری دنیا پرسیده شد، حضرت فرمود: «چون دنیا پست و حقیر است».^۸

حقیقت دنیا در نگاه امیرمؤمنان علی علیه السلام

امام علی علیه السلام در خطبه هشتاد و دوم نهج البلاغه می‌فرماید: «چگونه توصیف کنم سرمزلی را که ابتدای آن سختی و مشقت است و پایان آن فنا و نیستی، در حلال آن حساب است و در حرامش عقاب، ثروتمندش فریب می‌خورد و فقیر و گدایش محزون می‌گردد. چه بسیار کسانی که به دنبالش بدونند و به آن نرسند و چه بسیار کسانی که رهایش سازند و به آنها روی آورد. هرکس با چشم بصیرت و عبرت به آن بنگرد، به او بصیرت و بینایی بخشد و آن‌که چشمش به دنبال آن باشد و فریفته آن گردد، از دیدن حقایق نابینایش کند». آن حضرت در سخنی دیگر فرمود: «مَثَل دنیا مانند مار است که زیر دست انسان نرم و ملایم، ولی سمّ کشنده‌ای در درون با خود دارد. نادان بی‌خبر به آن علاقه پیدا می‌کند و هوشمند عاقل از آن پرهیز می‌نماید».^۹

۱. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۰۳.
۲. محمد بن حسن طوسی، تبيان، ج ۴، ص ۴۴۷.
۳. محمد معین، فرهنگ معین، ج ۲، ص ۱۵۶۶.
۴. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۰۳.
۵. راغب اصفهانی، المفردات، ص ۱۷۲.
۶. محمد معین، فرهنگ معین، ج ۲، ص ۱۵۶۶.
۷. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۵۴، ص ۳۵۵.
۸. همان، ج ۵۶، ص ۳۵۵.
۹. شریف الرضی، نهج البلاغه، حکمت ۱۱۵.

دنیا در سخنان امیر مؤمنان علی علیه السلام بارها مذمت شده است و بی‌اعتباری و پستی آن در قالب مثل‌های زیبایی تبیین گردیده است؛ از جمله آن حضرت می‌فرماید: «دنیای شما نزد من خوارتر است از عطسه (آب بینی) بز ماده»؛^۱ «به خدا سوگند این دنیای شما در چشم من خوارتر [و بی‌ارزش‌تر] از استخوان بی‌گوشت خوک است که در دست بیماری جذامی باشد»؛^۲ «و همانا این دنیای شما نزد من خوارتر و پست‌تر است از برگی که در دهان ملخی باشد که آن را می‌جود»؛^۳ «آیا آزادمردی نیست که این خرده‌طعام باقی مانده در میان دندان [دنیای پست] را برای اهلس واکذارد؟».^۴

این نگاه امیر مؤمنان علی علیه السلام به دنیا معطوف به این نکته است که دنیا ابزاری برای آخرت قرار نگیرد، وگرنه دنیایی که وسیله رشد معنوی و سعادت اخروی انسان قرار گیرد، به‌یقین مورد ستایش است؛ همان‌گونه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «دنیا مزرعه آخرت است».^۵

شیوه تعامل حضرت علی علیه السلام با دنیا

امیر مؤمنان علی علیه السلام در زمان حکومت خویش نیز درباره دنیاگرایی حاکمان، فرمانداران خویش را هشدار می‌دهد و در نامه‌ای به عثمان بن حنیف این‌گونه می‌فرماید: «أَلَا وَ إِنَّ لِكُلِّ مَأْمُومٍ إِمَامًا يُقْتَدَى بِهِ وَيَسْتَضَىءُ بِنُورِ عِلْمِهِ؛ أَلَا وَ إِنَّ إِمَامَكُمْ قَدْ اِكْتَفَى مِنْ دُنْيَاةٍ بِطُمْرِيهٍ وَ مِنْ طُعْمِهِ بِقُرْصِيهٍ؛ أَلَا وَ إِنَّكُمْ لَا تَقْدِرُونَ عَلَى ذَلِكَ، وَ لَكِنَّ أَعْيُنُونِي بِوَرَعٍ وَ اجْتِهَادٍ وَ عَقَّةٍ وَ سَدَادٍ. فَوَاللَّهِ مَا كُنْتُ مِنْ دُنْيَاكُمْ تَبْرًا وَ لَا اَذْحَرْتُ مِنْ غَنَائِمِهَا وَ فَرًّا وَ لَا اَعْدَدْتُ لِبَالِي تَوْبِي طِمْرًا وَ لَا حَزْتُ مِنْ اَرْضِهَا شِبْرًا وَ لَا اَخَذْتُ مِنْهُ اِلَّا كَقَوْتِ اَتَانٍ دَبْرَةً، وَ لَهِي فِي عَيْنِي اَوْهِي وَ اَوْهِي مِنْ عَفْصَةِ مَقْرَةٍ؛ اَ آگاه باش، هر پیروی را امامی است که از او پیروی می‌کند و از نور دانشش روشنی می‌گیرد. آگاه باش، امام شما از دنیای خود به دو جامه فرسوده و دو قرص نان رضایت داده است؛ بدانید که شما توانایی چنین کاری را ندارید، اما با پرهیزکاری و تلاش فراوان و پاکدامنی و راستی، مرا یاری دهید. پس سوگند به خدا، من از دنیای شما طلا و نقره‌ای نیندوخته‌ام و از غنیمت‌های آن چیزی ذخیره

۱. همان، حکمت ۲۳۶.

۲. همان، حکمت ۲۲۴.

۳. همان، حکمت ۲۲۴.

۴. همان، حکمت ۴۵۶.

۵. ورام بن ابی‌فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۸۳.

۶. شریف‌الرضی، نهج‌البلاغه، نامه ۴۵.

بصره به خانه علاء بن زیاد حارثی از یاران خویش به خانه او رفت. وقتی که خانه بسیار مجلل و وسیع او را دید، فرمود: «با این خانه وسیع در دنیا چه می‌کنی؟ در حالی که در آخرت به آن نیازمندتری! آری، اگر بخواهی، می‌توانی با همین خانه به ثواب آخرت برسی، در این خانه وسیع میهمانان را پذیرایی کنی، به خویشاوندان با نیکوکاری ببیوندی و حقوقی که بر گردن تو است را به صاحبان حق برسانی؛ پس آن‌گاه تو با همین خانه وسیع می‌توانی به ثواب آخرت دست یابی.»^۱

آیات بسیاری از قرآن به ارزش دنیا و استفاده بهینه از آن در مسیر آخرت اشاره دارند و به آن توجه داده‌اند: «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا؛^۲ با آنچه خدا به تو ارزانی داشته است، سرای آخرت را بجوی و بهره خود را از دنیا فراموش مکن».

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: «إِنَّ الدُّنْيَا دَارٌ صِدْقٍ لِمَنْ صَدَقَهَا وَ دَارٌ عَافِيَةٍ لِمَنْ فَهَمَ عَنْهَا وَ دَارٌ غَنَى لِمَنْ تَزَوَّدَ مِنْهَا وَ دَارٌ مَوْعِظَةٍ لِمَنْ اتَّعَظَ بِهَا؛ مَسْجِدٌ أَحْبَبَاءِ اللَّهِ وَ مُصَلَّى مَلَائِكَةِ اللَّهِ وَ مَهْبِطٌ وَحَى اللَّهِ وَ مُتَجَرِّ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ؛ اِكْتَسَبُوا فِيهَا الرَّحْمَةَ وَ رَبِحُوا فِيهَا الْجَنَّةَ؛^۳ همانا دنیا سرای راستی است برای کسی که با آن به راستی برخورد کند؛ و خانه عافیت است برای آن‌که آن را فهمید؛ و محلّ توانگری است برای آن‌که از آن توشه گرفت؛ و جای پند است برای کسی که با آن پند گیرد. مسجد عاشقان خدا و جایگاه نماز فرشتگان و محل فرود آمدن وحی و تجارت‌خانه اولیای خداست که در آن کسب رحمت کردند و بهشت را سود بردند».

پیامد دنیاگرایی

دنیاگرایی خواه در مردم یا در مسئولان مملکتی، پدیده خطرناکی است که پیامد ناگوار دنیوی و آخروی را به دنبال خواهد داشت. در اینجا به بعضی از این پیامدها اشاره می‌شود.

۱. فراهم‌کننده زمینه ارتکاب گناه

در قرآن یکی از عوامل و زمینه‌های گناه، دوستی دنیا مطرح شده است: «إِنَّ السَّيِّئِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَ رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ، أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا

۱. شریف الرضی، نهج البلاغة، خطبه ۲۰۹.

۲. قصص: ۷۷.

۳. شریف الرضی، نهج البلاغة، حکمت ۱۳۱.

كَانُوا يَكْسِبُونَ»^۱ بر اساس فرموده رسول خدا ﷺ نیز دوستی دنیا، ریشه هر معصیت و ابتدای هر گناهی است.^۲

امیر مؤمنان علی علیه السلام در پیامد دنیا طلبی فرمود: «ای مردم، از خدا بترسید [به دنیا و کالای آن دل مبندید] چه بسا کسی امید دارد به چیزی که به آن نمی رسد و ساختمانی را می سازد که در آن ساکن نمی شود و ثروتی می اندوزد که به زودی آن را رها می کند و شاید آن را از راه نادرستی گرد آورده و از حق جلوگیری کرده است؛ [یعنی] از راه حرام به آن رسیده و به سبب آن زیر بار گناهان رفته است. پس در قیامت با بار گران آن باز می گردد و در پیشگاه پروردگارش [هنگام حساب] با حسرت و اندوه می آید. چنین کسی چنان که در قرآن کریم آمده است، در دنیا و آخرت زیان بار است و زیان او زیانی است که بر همه آشکار می باشد».^۳

۲. محروم شدن از محبت خداوند

امیر مؤمنان علی علیه السلام در این باره از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است که فرمود خداوند در شب معراج فرمود: ... یا احمَد، لَوْ صَلَّى الْعَبْدُ صَلَاةَ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، وَصَامَ صِيَامَ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، وَطَوَى مِنَ الطَّعَامِ مِثْلَ الْمَلَايِكَةِ، وَلَبَسَ لِبَاسَ الْعَارِي، ثُمَّ أَرَى فِي قَلْبِهِ مِنْ حُبِّ الدُّنْيَا ذَرَّةً أَوْ سُمْعَتَهَا أَوْ رِيَّاسَتَهَا أَوْ حَلِيَّتَهَا أَوْ زِينَتَهَا، لَا يَجَاوِزُنِي فِي دَارِي، وَلَا نَزَعَنِّي مِنْ قَلْبِهِ مَحَبَّتِي، وَعَلَيْكَ سَلَامِي وَمَحَبَّتِي؛^۴ ... ای احمد، اگر بنده به اندازه نمازهای اهل آسمان و زمین نماز بخواند و به اندازه روزه های اهل آسمان و زمین روزه بگیرد، و چون فرشتگان غذا نخورد، و مانند برهنگان جامه بپوشد، اما در دل او ذره ای حب دنیا یا شهرت آن یا ریاست آن یا زروزیور آن بینم، هرگز در خانه ام به جوار من در نخواهد آمد و محبت خود را از دل او برخواهم کند. سلام و محبت من، بر تو باد».

۳. خواری

امیر مؤمنان علی علیه السلام در این پیامد دنیا دوستی خطاب به مردم دنیا دوست می فرماید: «اف بر شما ای مردم، از خطاب و توییح بر شما خسته شدم؛ آیا در عوض زندگانی همیشگی به زندگی

۱. یونس: ۷-۸.

۲. ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، ج ۲، ص ۱۲۲.

۳. شریف الرضی، نهج البلاغه، حکمت ۳۳۶.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۷، ص ۳۰.

ناپایدار دنیا راضی شدید؟ و به جای عزت، تن به ذلت و خواری داده‌اید؟^۱.

۴. اندوه فراوان و حسرت

امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «کسی که دوستی دنیا را پیشه خود سازد، خاطرش را پر از اندوه می‌کند که آن اندوه‌ها دل او را از اضطراب و نگرانی انباشته می‌کند»^۲. همچنین در سخنی دیگر فرمود: «کسی که تمام همش دنیا باشد، به هنگام جدایی از آن حسرت و اندوهش بیشتر خواهد بود»^۳. در روایت دیگری فرمود: «با کسی که تمام همش دنیا باشد، هنگام جدایی از آن حسرت و اندوهش بیشتر خواهد بود»^۴.

از امام صادق علیه السلام درباره آیه «كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ»^۵ پرسیده شد، آن حضرت فرمود: «این آیه درباره کسی است که مال خود را ترک کند و از دنیا برود و بر اثر بخلی که دارد، آن را در اطاعت خداوند مصرف نکند و این مال را دیگری صاحب شود و این مال را در اطاعت خدا به کار برد یا در معصیت او؛ به هر حال صاحب مال در روز قیامت دچار حسرت و ندامت می‌گردد»^۶.

۵. فراموشی قیامت

خداوند در قرآن می‌فرماید: «الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَآلَيْئُمْ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ»^۷ همان‌ها که دین و آیین خود را سرگرمی و بازیچه گرفتند و زندگی دنیا آنان را مغرور کرد، امروز ما آنها را فراموش می‌کنیم؛ همان‌گونه که لقای چنین روزی را فراموش کردند و آیات ما را انکار نمودند». امام علی علیه السلام نیز در این باره خطاب به دنیاپرستان فرمودند: «دنیا بیش از آخرت شما را تصاحب کرده و متاع زودرس دنیا بیش از متاع جاویدان آخرت در شما نفوذ کرده و دنیازدگی، قیامت را از یادتان برده

۱. حبیب‌الله خویی، منهاج البراعه، ج ۴، ص ۷۰.

۲. شریف الرضی، نهج البلاغه، حکمت ۳۳.

۳. محمد بن علی بن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۳۸.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۱۸۱.

۵. بقره: ۱۶۷.

۶. میرزا حسین نوری، المستدرک، ج ۷، ص ۶۴۶.

۷. اعراف: ۵۱.

است»^۱.

راه‌های پیشگیری از دنیاگرایی

در آموزه‌های نورانی اسلام به‌ویژه سخنان امیر مؤمنان علی علیه السلام برای پیشگیری و درمان دنیاگرایی و دنیاطلبی راهکارهای ارزشمندی ارائه شده است که در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

۱. تقویت ایمان

دستیابی به ایمان و یقین به وجود خداوند و عالم ابدی و نظارت خدا بر اعمال انسان یکی از مهم‌ترین راهکارهای درمان دنیاگرایی است. امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود: «الزُّهْدُ ثَمَرَةُ الْيَقِينِ»^۲ بی‌رغبتی به دنیا ثمره یقین است». در سخنی دیگر فرمود: «زهد انسان در دنیای فانی به مقدار یقین او به چیزی است که باقی می‌ماند»^۳. بنابراین انسانی که به این درجه از یقین برسد که دنیا فناپذیر و آنچه باقی می‌ماند، فقط عالم ابدی است، تمام تلاش و همت خود را برای آن عالم به کار می‌گیرد و به هیچ‌وجه به این دنیای زودگذر دل نمی‌بندد.

۲. یادآوری قیامت

نگرش اجمالی به آیات قرآن مجید نشان می‌دهد میان مسائل عقیدتی، هیچ مسئله‌ای در اسلام بعد از ایمان به توحید به اهمیت معاد و اعتقاد به حیات بعد از مرگ و حسابرسی اعمال بندگان و پاداش و کیفر و اجرای عدالت نیست.

وجود حدود ۱۲۰۰ آیه درباره معاد در مجموع قرآن مجید که نزدیک به یک‌چهارم آیات قرآن را شکل می‌دهد؛ همچنین اینکه تقریباً در تمام صفحات قرآن ذکری از معاد به میان آمده است بسیاری از سوره‌های اواخر قرآن به طور کامل یا عمده، درباره معاد و مقدمات و نشانه‌ها و نتایج آن سخن می‌گوید، شاهد گویای این ادعاست؛ به همین دلیل امیر مؤمنان علی علیه السلام در بیانی می‌فرماید: «شکونده لذت‌ها [مرگ] را بسیار یاد کنید»^۴. در سخنی دیگر می‌فرماید: «هرکس فراوان یاد مرگ کند، از حیل‌های دنیا رهایی می‌یابد»^۵. همچنین حضرت فرمود: «کسی که

۱. شریف الرضی، نهج البلاغة، خطبه ۱۱۳.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم، ص ۳۴.

۳. همان، ص ۳۲۹.

۴. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم، ص ۶۵.

۵. همان، ص ۱۶۲.

بسیار یاد مرگ کند، به مقدار کمی از دنیا راضی می‌شود»^۱.

۳. موعظه

موعظه و تذکر امور معنوی، اخلاقی و آخرتی از سوی عالمان عامل، نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در علاج دنیاپرستی و دنیاگرایی دارد. بسیاری از شواهد تاریخی که نشان می‌دهند افراد غرق‌شده در دنیاگرایی به دلیل نشستن پای موعظه انسان‌های صاحب نفس، دست از پرستش دنیا کشیدند و راه زهد را در پیش گرفتند و بعضی مثل همّام با شنیدن موعظه امیر مؤمنان علی علیه السلام جان را تسلیم حق کردند.^۲ بر همین اساس هر اندازه شخصیت معنوی و روحانی واعظ، فراتر و میدان موعظه‌اش پرجاذبه‌تر باشد، تأثیرش بر شنونده بیشتر است. امیر مؤمنان علی علیه السلام در آثار موعظه می‌فرماید: «موعظه غفلت را از بین می‌برد»،^۳ «موعظه مایه زنده‌شدن دل‌ها می‌شود»^۴ و «موعظه سبب صیقل شدن نفس و جلای قلوب است»^۵.

با توجه به این آثار موعظه، خداوند نیز یکی از راه‌های دعوت و هدایت انسان‌ها را موعظه قرار داده است؛ همچنین در قرآن هم خود در مقام واعظ، انسان‌ها را موعظه می‌کند و هم به رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم توصیه می‌نماید که با موعظه، رسالت هدایت‌گری خود را انجام دهد.^۶

نیاز انسان به موعظه در حدی است که حتی پیامبران خود را از آن بی‌نیاز نمی‌دیدند؛ بنابراین وقتی رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم از جبرئیل درخواست موعظه می‌کند، جبرئیل به ایشان عرضه می‌دارد: «یا محمد، هرچه می‌خواهی زندگی کن؛ ولی بدان که خواهی مرد و به هرچه می‌خواهی دل بیندی ببند، ولی روزی از آن جدا می‌شوی و هرگونه می‌خواهی عمل کن، ولی بدان روزی آن را ملاقات خواهی کرد»^۷.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۳۱۵.

۲. سلیم بن قیس هلالی، اسرار آل محمد، ص ۵۴۴.

۳. جمال خوانساری، شرح غررالحکم، ج ۳، ص ۲۰۰.

۴. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم، ص ۲۹.

۵. همان، ص ۷۲.

۶. نحل: ۱۲۵.

۷. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۵۵.

کتابنامه

قرآن

۱. ابن ابی جمهور احسائی، محمد بن علی، عوالی اللئالی، به کوشش عراقی، قم: سیدالشهداء، ۱۴۰۳ ق.
 ۲. ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.
 ۳. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، [بی تا].
 ۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الکتب اسلامی، ۱۴۱۰ ق.
 ۵. خوانساری، جمال، شرح غرر الحکم، ج ۳، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
 ۶. خوئی، حبیب الله، منهاج البراعه، تهران: مکتب الاسلامی، ۱۴۰۰ ق.
 ۷. دیلمی، حسن بن محمد، ارشاد القلوب، ج ۱، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
 ۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، بیروت: دار القلم، ۱۴۲۱ ق.
 ۹. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، قم: مشهور، ۱۳۷۹ ش.
 ۱۰. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
 ۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب اسلامی، ۱۴۰۷ ق.
 ۱۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
 ۱۳. مصطفوی، حسن، مصباح الشریعه، تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۶۰ ش.
 ۱۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۲، تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۵ ش.
 ۱۵. نوری، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۷، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۲ ق.
 ۱۶. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، مجموعه ورام، ج ۱-۲، قم: مکتبه فقیه، ۱۴۱۰ ق.
- هلالی، سلیم بن قیس، اسرار آل محمد، ترجمه اسماعیل انصاری زنجانی، قم: نشر الهادی، ۱۴۱۶ ق.